

ALIMLAMA ESTETİĞİ Mİ METİNLERARASILIK MI?

*Tevfik Ekiz**

Özet

Edebî metinlerin yorumlanma ve çözümlenmesinde yazar ya da metin merkezli çözümlene çalışmalara karşı olarak, alımlama estetiği kuramı “okur”u (alımlayıcıyı) birincil konumda tutmaktadır. Metinlerin, öncel metinlerle (Prätex) bağıntı içerisinde olduğu anlayışından hareket eden ve bu bağıntıyı inceleyen metinlerarasılık kuramı da aynı şekilde “okur” merkezlidir. Okur, metin içerisinde çok çeşitli türlerde karşımıza çıkan ilişkileri, bağıntıları açığa çıkarmak durumundadır.

Alımlama estetiği kuramcılara göre; pasif alımlayıcı konumundan aktif, anlam üreten alımlayıcı konumuna geçiş, metinlerdeki boşlukların doldurulmasıyla, somutlanmasıyla mümkündür. Tüm metinlerin birbirleriyle örüntü içerisinde olduğu temel görüşünden hareket eden metinlerarasılık kuramına göre de, bu örüntüyü açığa çıkarmaya çalışmak, metinlerin anlamlandırılma ve yorumlanmasının temelini oluşturmaktadır.

Anahtar sözcükler: Alımlama estetiği, metinlerarasılık, yazar, metin, alımlayıcı, yorumlama

Abstract

The concept of “reception aesthetics” takes the reader (receiver) to the foreground in juxtaposition to the author or text centered appreciation and interpretation of literary texts. Intertextuality takes a standpoint in the understanding that texts are in correlation with pretexts, and likewise, its analysis of this correlation is at the same time “reader” centered. The reader is to expose relationships and correlations that appear in many forms within texts.

* Dr., Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü Öğretim Görevlisi

Transition from passive receptor to active, or the receptor that produces meanings, according to the theoreticians of reception aesthetics, is possible with filling in the gaps and concretization. From the viewpoint of intertextuality, it is the effort of revealing the texture that establishes the basis of meaning attribution and interpretation of texts.

Key Words: Reception aesthetics, intertextuality, author, text, receptor, interpretation.

1. Giriş

Makalenin başlığı ilk bakışta okurlar tarafından bir tercih yapmayı zorunlu kılmakta, ya da başka bir yaklaşımla, yazarının bir seçim yaptığını ve savlarını kuramlardan biri yönünde kullanacağına işaret etmektedir.

Bu makalede edebî metinlerin yorumlanmasında/çözümlemesinde her iki kuramın yaklaşımları, katkıları, kesişim noktaları ve birbirlerini bütünlüyorları kuramlardan yola çıkılarak ortaya konmaya çalışılacaktır.

Öncelikle alımlama estetiği, bu kuramın temel kavramları ışığında ele alınacak, ardından metinlerarasılık kuramı irdelenecek, benzerlikler ve farklılıklar ele alınacaktır.

2. Alımlama Estetiği

“Alımlama estetiği” kuramına girmeden önce “alımlama” kavramının kökenini belirtmekte yarar vardır. Alımlama kavramı Latince “recipiere”den gelmekte ve “karşılama, alma, bir eserin etkisi” anlamlarında kullanılmaktadır. Edebiyat biliminde ise, edebiyatın okuyucu ya da dinleyici olarak, her türlü iletişimsel edinim biçimi anlamında kullanılmaktadır.¹

Alımlama estetiği kuramı bilindiği üzere, roman dilleri ve edebiyatları bilimcisi Hans Robert Jauss’un (1921-1997) 1967 yılında Konstanz Üniversitesi’ndeki “Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft” (Edebiyat biliminin provokasyonu olarak edebiyat tarihi) başlıklı deneme dersinde ortaya konmuştur. Kuramın çıkış noktası

¹ “Rezeption, Rezeptionsästhetik” tanımları için bkz., Otto F. Best: Handbuch literarischer Fachbegriffe. Definitionen und Beispiele. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1987; Ivo Braak; Martin Neubauer: Poetik in Stichworten: Literaturwissenschaftliche Grundbegriffe; eine Einführung. Hirt, Unterägeri 1990. Alımlama estetiği ve diğer edebiyat kuramlarını birçok yönleriyle ele alan çalışma için bkz. Gürsel Aytac: Genel Edebiyat Bilimi. İnceleme-Araştırma. Papirüs Yayınları, İstanbul 1999. Alımlama estetiği kuramını çeşitli yönleriyle inceleyen çalışma için bkz. Hannelore Link: Rezeptionsforschung: Eine Einführung in Methoden und Probleme. Kohlhammer, Stuttgart, Berlin 1980.

Konstanz Üniversitesi olduğundan, Üniversite bu alanda uluslararası bir üne kavuşur ve kuramdan bahsedilirken *Konstanz Okulu* olarak da anılır.

Jauß'un, bu ilk dersindeki eleştirisinde çok sayıda kuramcılardan, araştırmacılardan (Roman Jakobson, Walter Benjamins, René Wellek, Roland Barthes) esinlendiğini görmekteyiz. Jauß, edebiyatı estetik ve tarihsel bir bütün olarak ele alır ve edebiyat tarihini, yazarın yaşamını ve eserini kronolojik olarak ortaya koyan anlayış olarak görmeyi keskince reddeder. Çünkü, ona göre “edebî bir eserin kalitesi, düzeyi, onun biyografik ya da tarihsel vb. oluşum koşullarında değil, [...] aksine daha güç algılanabilir etki, alımlama ve ölümden sonra ün kriterlerinde” yatmaktadır. (Jauß, 1970: 146-147) Edebî eserlerin değerlendirilmesinde, yorumlanmasında okuma süreci, okur/alımlayıcı önem kazanmaktadır. Burada okurun/alımlayıcının önemini şu sözlerle vurgular Jauß:

“Yazar, eser ve alımlayıcı üçgeninde sonuncusu sadece pasif bir parça, salt reaksiyonlar zinciri değil; aksine o, tekrar bir tarih oluşturucu enerjidir. Edebî eserin tarihsel yaşamı, alımlayıcılarının aktif katılımı olmaksızın düşünülemez.” (Jauß, 1970: 3)

O'nun bu kuramının temelinde Hans Georg Gadamer'in (11.02.1900-) - Edmund Husserl, Wilhelm Dilthey (1833-1911) ve Martin Heidegger (1889-1976) çıkışlı- anlama temelli *felsefi yorumbilimi* yatmaktadır. Edebiyat biliminin özellikle de yorumsamanın yöntemi üzerinde derin izler bırakmış olan Gadamer, 1960 yılında yayımladığı “Wahrheit und Methode” (Hakikat ve Yöntem) başlıklı kült eserinde *anlama sürecini* şu şekilde tanımlamaktadır:

“Bir metni anlamak isteyen hep bir taslak gerçekleştirir. O, metin içerisinde bir anlam görünmeye başlar başlamaz bütünü bir anlamını önceden ortaya atar. Böyle bir durum metnin salt belirli bir anlama dönük beklenti içerisinde okunduğu için gerçekleşmektedir.” (Gadamer, 1965: 251)

Dilbilim, edebiyatbilim, çeviribilim konularında çok sayıda eserler vermiş olan Akşit Göktürk'ün (1934-1988) anlamaya, anlamlandırmaya ilişkin değerlendirmeleri de Gadamer doğrultusundadır.

“Bir metne yaklaşan okur, belli bir okuma birikimi, bir toplumsal kültürel bakış, bir inançlar beklentiler yumağı ile yaklaşır. Bu birikimden kaynaklanan bir ön anlamayı da birlikte getirir. Gerçekte her okurun bir metni anlaması, kendi dünya yaşantısının, bilinç deneyinin boyutlarıyla, özellikle de dil

yetisiyle doğru orantılıdır. Böylece, her yorumlama edimi biraz da kendi benliğimizin yorumlanmasıdır. İşte bu anlamda okumak yorumlamak, dilbilgisel, çizgisel, salt parçalara yönelik bir etkinlik değil, metnin önü ardı, yüzeyi derini, içerdiği değişik bakış açıları, değişik anlam tabakaları kapsamında bir gezi, bir çabalama, bir uğraştır.” (Göktürk, 1989: 116)

Jauß, Gadamer’in *anlama süreci* kavramından hareketle sanatsal eserlerin yorumlanmasında *etki ve alımlama tarihini* açıklamaya koyulur. Bilindiği üzere *alımlama tarihi*, belirli eserlerin tarihsel süreç içerisindeki alımlanışlarını incelemektedir. Bu incelemelerin sonucu olarak elde edilen verilerin başka alımlayıcıları etkilemesinin incelenmesine *etki estetiği*, bunun tarihsel süreçteki gelişimine de *etki estetiği tarihi* denmektedir.

Jauß, edebiyat tarihi konusundaki görüşlerini topladığı “Literaturgeschichte als Provokation” başlıklı çalışmasında edebiyat tarihinin yeni bir yöntemsel bakışla kurulması ve nasıl yeniden yazılması gerektiği konusundaki görüşlerini yedi savla cevaplandırmaya çalışır. Bunlardan özellikle birinci sav alımlayıcı ile eser arasındaki ilişkiyi ele alması bakımından önemlidir.

“Edebiyat tarihinin yenilenmesi tarihsel olguculuğun önyargılarının ortadan kaldırılmasını ve geleneksel üretim ve ortaya koyma estetiğini bir alımlama ve etki estetiğine temellendirmeyi gerekli kılmaktadır.” (Jauß, 1970: 171)

O, geleneksel edebiyat tarihi anlayışındaki yazar ve eserlerin ardı ardına sıralanması yerine, okur ile eser arasındaki diyalojik ilişkiyi (dialogisches Verhältnis) ön plâna çıkarır. Çünkü edebiyatın tarihselliği “edebî olguların” (literarische Fakten) sabit bir bağıntısına (post festum) bağlı değildir. Burada okurun alımlaması önemlidir. Her ne kadar sınırları net bir şekilde belirlenmemiş de olsa okur, beklenti ufku (Erwartungshorizont)² sayesinde alımlayacaktır. O’na göre “Edebî eser her gözlemciye her zaman aynı görüntüyü sunan kendi başına bir obje değildir.” (Jauß, 1970: 171) Her okuma farklı bir okumadır bir anlamda, dolayısıyla farklı bir yorumdur da.

Konstanz Okulu’nun en önemli temsilcilerinden biri de, İngiliz Dili ve Edebiyatı bilimcisi Wolfgang Iser’dir (1926-). Iser de, 1969 yılında Konstanz Üniversitesi’ndeki “Die Appelstruktur der Texte” (Metinlerin Çağrı Kurgusu) başlıklı deneme dersindeki *etki estetiği* (Wirkungsästhetik) yaklaşımıyla Jauß’la birlikte okulun kuramcıları arasında yer alır. Iser’e göre

² Jauß, beklenti ufku kavramını Karl Mannheim’dan (1853-1947) aldığını belirtir. (Jauß 1970: 200-201. bkz. Dipnot: 134)

edebî eser sanatsal ve estetik olmak üzere iki kutuptan oluşmaktadır. Sanatsal kutup yazarın oluşturduğu metinden, estetik kutup ise okurun somutlamalarından oluşmaktadır. (Iser, 1990: 38) Onun *etki estetiği* (Wirkungsästhetik) anlayışına göre metinde anlamı oluşturacak olan *okurdur*. Okur ilk defa böylesine bir eylemin içerisinde yer almaktadır. Bir anlamda pasif alımlayıcı konumundan aktif, anlam üreten konumuna geçmiştir. Burada, anlam nasıl üretilecektir sorusu hemen akla gelmektedir. Iser burada Roman Ingarden'in (1893-1970) "belirlenmemişlik alanları" (Unbestimmtheitsstellen) anlayışından hareketle edebî ürünlerde belirlenmemişlik (Unbestimmtheit)ler, bir başka deyişle boşluklar (Leerstellen) olduğunu, ancak Ingarden'in bu boşlukları doldurma, bazen boş bırakma, hatta atlama sürecini düzenleyen kriterlere ilişkin açık bir cevabının olmadığını, ancak bu cevabın onun kuramının pozisyonlarından çıkarılabileceğini vurgular. (Iser, 1990: 274)

Iser'e göre ise okur, kurmaca metin içerisindeki çok çeşitli şekillerde karşılaşılabileceğimiz "boşlukları" (Leerstellen) ve "belirlenmemişlik alanları"nı anlamlandırmakla, yani somutlamakla (Konkretisation) yükümlüdür. Ancak bu boşluklar Zima'nın da belirttiği gibi "okuyucunun mekanik olarak doldurduğu şematik boşluk" değil, "üretken bir uğraşın çıkış noktası"dır. (Zima, 1995: 255) Yani okurun kendi donanımı sonucu ortaya koymuş olduğu somutlamaların, anlamlandırmaların bir bütünü.

Okuma edimini ele aldığı 1976 tarihli "Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung" (Iser, 1990) (Okuma Edimi. Estetik Etkinin Kuramı) başlıklı çalışmasında Iser, özellikle yapısal kuramcılar tarafından metin karşısında göz ardı edilmiş olan "okur"u "Edebî bir metnin etkisi okunduğunda ortaya çıktığından, bu etkinin betimlenmesi büyük ölçüde okuma sürecinin analiziyle aynı anda gerçekleşmektedir." sözleriyle tekrar ön plâna çıkarır. (Iser, 1990: 7) "Etki ne salt metinde, ne de okur tavrındadır; metin, okuma sürecinde güncelleştirilen bir etki potansiyelidir." (Iser, 1990: 7) "Bu nedendir ki estetik etki, -diyalektik olarak- metin, okur ve bu ikili arasındaki etkileşim bağlamında analiz edilmelidir" görüşünü savunur. (Iser, 1990: 8)

Etki estetiği kuramı üzerine görüşlerini dile getirdiği "B" bölümünün örtük okur (implizite Leser) anlayışı başlıklı alt bölümünde ideal okuru, yazarla aynı kodlara sahip, onunla aynı eğilimlere (Intention) sahip olması gereken biri olarak nitelendirir. Çünkü ona göre metin, bilindik kodların yazar tarafından şifrelenmiş bütünlüğünden oluşmaktadır. (Iser, 1990: 53) Buna, alıcı ile verici, yani yazarla alımlayıcı arasındaki uyumun, şifrelerin deşifre edilmesini kolaylaştırmaktadır da diyebiliriz. Ancak buna rağmen yazarın da kendi kendisinin ideal okuru olamayacağını, yazarların kendi

metinleri üzerine yapmış oldukları gidimli (diskursiv) açıklamaların bu görüşü kanıtladığını belirterek açıklamaya çalışır. Çünkü yazarlar, ‘okur’ olarak kendi metinlerinin etkisini çözümlenmeye çalışmazlar, aksine metinlerin amaç, strateji ve organizasyonundan bahsederler. (Iser, 1990: 53) Ancak ideal okura ilişkin tüm bu saptamalara rağmen, diğer okur tiplerinden farklı olarak ideal okurun bir hayal olduğunu da belirtir Iser. (Iser, 1990: 54)

3. Metinlerarasılık

Disiplinlerarası bir kavram olan metinlerarasılık³ (Intertextualität), -her ne kadar farklı disiplinlerden olanlarca farklı tanımlansa da- edebiyatbiliminde bir metnin bir başka, öncel metinle (Prätex) olan ilişkisi, bağıntısı, hatta başka metinlerin dönüşüme uğramasıdır. Metinlerarasılık kavramının ilk defa, 1965 yılında Paris’e göç eden Bulgar asıllı Fransız kültürbilimci, psikoanalizci ve göstergebilimci Julia Kristeva tarafından 1967 yılındaki bir makalesinde kullanıldığını görüyoruz.⁴ Buradaki kullanımla Rus dil- ve edebiyat kuramcısı Bahtin’in (1895-1975) “Diyalogsallık” (Dialogizität) kuramı “metinlerarasılık” olarak Kristeva tarafından Batı eleştirisine kazandırılmış olur. Kristeva’ya göre, “Her metin alıntılamalardan oluşma bir mozaiktir. Her metin bir başka metinden oluşma onun transformasyona uğramasıdır.”⁵ Metinlerarasılığın biri kuramsal (Bahtin merkezli), bir diğeri uygulamalı, somut metinlerarası bağıntıları inceleyen ve sistematize eden dal olarak ikiye ayrıldığını görmekteyiz.⁶

Metinlerin öncel metinlerle (Prätex) oluşturdukları b(ağ)/ilişki Antikçağ’dan günümüze kadar çeşitli şekillerde karşımıza çıkmıştır. Bunlardan en bilindik olanı açık ilişki olarak nitelendirebileceğimiz metne yapılan göndermenin açık olarak, yani “alıntılama” (Zitation) şeklinde, turnak imiyle gösterilmesidir. Ancak birçok postmodern yazar başka metinlere -hattâ farklı türden sanatsal ürünlere resim, heykel vb.- yapmış oldukları göndermeleri imleme gereği dahi duymazlar. Çünkü onlar hedef kitlelerinin yani alımlayıcılarının sınırlı olduğunu düşünürler.

Metinlerin öncel metinlerle oluşturdukları ikinci türden ilişki ise, kapalı ya da örtük ilişki olarak nitelendirebileceğimiz, daha çok okuru ön plâna çıkaran, onu aktif kılan, anlam üretmeye zorlayan bir ilişkidir. Özellikle bu

³ Metinlerarasılık konusunda çok sayıda kuramcudan hareketle kavramı inceleyen çalışma için bkz. Kubilây Aktulum: Metinlerarası İlişkiler. Öteki, Ankara 1999.

⁴ Bakhtine, le mot, le dialogui et le roman. Critique XXIII (1967), 438-465

⁵ Julia Kristeva: “Bachtin, das Wort der Dialog und der Roman.” Jens Ihwe (Hrsg.) Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektiven. Bd.3. Athenäum, Frankfurt/M 1972. s. 348.

⁶ Uygulamalı metinlerarasılığa örnek için bkz: Tevfik Ekiz: Almanca Yazan Türklere Metinlerarasılık. Çankaya Üniversitesi Yayınları, Ankara 2006.

yönüyle, yani alımlayıcının (okurun) kurmacaya dahil edilmesi, bir başka deyişle kurmacanın kurmacası (metafiktion) olması, postmodern edebiyatın yaygın olarak başvurduğu yöntemlerden bir tanesidir. Biraz daha açacak olursak; yazar öncel bir metinle (Prätexit) bir ilişki kurar. Bu ilişki açık bir ilişki olduğunda, yani birebir örtüştürülebildiğinde sorun yoktur. Ancak okurun aktif kılındığı kapalı ya da örtük ilişkide kurulan ilişki, alıntılama, anıştırma, yansılama, öykünme, çeviri, aşırma vb. metinlerarası yöntemlerden biri aracılığıyla gerçekleşebilmektedir. Bu ilişki bir anlamda bilinçli olarak alımlayıcıya farkettilir, sezdirilir. Alımlayıcı, donanımı oranında iz sürmeye, dolayısıyla anlam üretmeye yönlendirilmiş olur. Çetrefilli süreçlerden geçerek oluşturulan bu anlam da, doğal olarak çok katmanlı, çok anlamlı olacaktır.

Göktürk'ün metnin anlamını çıkarma, onu yorumlama konusundaki görüşleri, okurun/alımlayıcının önemini vurgulaması bakımından önemlidir:

“Yazın eleştirisi, bir yapıtın bir metnin üzerindeki insan damgasını, “anlam”ı, irdeleyip açıklamaya yönelik kuramlar ya da yöntemler benimsemek zorundadır. Anlamın bu açıklanıp irdelenmesi süreci, bir yapıtın anlamını “anlamak” edimi, yorumbilgisinin ana sorunudur. Yorumbilgisi anlamanın, özellikle de metinleri anlamanın bilgisidir.” (Göktürk, 1989: 103)

Metinlerarasılık kuramının, Göktürk'ün metin üzerindeki insan damgasının, yani anlamın irdelenip açıklanmasına yönelik vurguladığı yorumbilgisine de sağlayabileceği katkılar -özellikle de uygulamalı olarak nitelendirdiğimiz metinlerarasılığın- azımsanamayacak düzeydedir. Kimi kuramcıların metinlerarasılığı alımlama estetiğinin bir alt dalı olarak görmeleri bunu ortaya koymaktadır.

4. Sonuç

Alımlama estetiği, büyük ölçüde Rus biçimcileri, göstergebilimciler ve yapısalcılar tarafından salt metne yöneltmiş olan odaklanmadan uzaklaşarak, yazar-metin ilişkisini metin-okur ilişkisine kaydırarak, metinlerarasılığın da önünü açmış; onunla ortak bir payda oluşturmuş olur. Her iki kuram da yazarı ikinci plana iterek “okur”a ve onun anlam üretmedeki malzemesi olan “metin”e odaklanmaktadır. Okur, metnin çözümlenmesi sürecinde, yani boşlukların doldurulması aşamasında mevcut ölçütlerine, estetik farkındalığına göre söz konusu boşlukları doldurmaya -öncel metinlerden edindikleri oranında, ya da öncel metinlerle kurabildiği bağ oranında- çalışacaktır. Bu girift ilişki yukarıda da belirtildiği gibi, anıştırma (Anspiehung), yansılama (Parodie), öykünme (Pastiche),

alıntılama (Zitation) vb. metinlerarası yöntemlerden biri türünde olabilir. Okur, donanımı ölçüsünde (Horizont) bildiği, tanıdığı metinlerle ilişki kurabildiği ölçüde anlam üretebilecektir. Ancak alımlama estetiğinin temel kavramlarından beklenti ufku kavramının da edebî bir metnin yorumlanmasında tek başına yeterli olamadığı açıktır. Bu nedenle edebî bir metnin yorumlanmasında/açımlanması, alımlama estetiği kuramında olduğu gibi, okuru aktif kılan metinlerarasılığa da başvurulması metnin somutlandırılmasına daha bir açıklık getirecektir. Çünkü edebî bir metinde metinlerarası ilişkilerin izinin sürülmesi, araştırılıp ortaya çıkarılması, bir başka deyişle imlenmesi somuttur. Alımlama estetiğinde ise boşlukların doldurulması, anlamlandırılması muğlak, hatta soyuttur. Dolayısıyla bir metni somutlaştırmaya, yorumlamaya çalışmak, bizi başka metinlerin kapısını aralamaya yöneltmekten başka birşey değildir aslında. Bir başka ifadeyle buna, metinler arasında -sözde anlam peşinde- dolaşmaktır da diyebiliriz. Bu anlamda alımlama estetiği ve metinlerarasılık kuramlarını -metin merkezli oluşlarıyla- birbirlerinin tamamlayıcısı olarak görmek mümkündür.

Kaynakça

- Aktulum, Kubilây: *Metinlerarası İlişkiler*. Öteki, Ankara 1999.
- Aytaç, Gürsel: *Genel Edebiyat Bilimi. İnceleme-Araştırma*. Papirüs Yayınları, İstanbul 1999.
- Best, Otto F.: *Handbuch literarischer Fachbegriffe. Definitionen und Beispiele*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1987.
- Braak, Ivo; Martin Neubauer: *Poetik in Stichworten: Literaturwissenschaftliche Grundbegriffe; eine Einführung*. Hirt, Unterägeri 1990.
- Ekiz, Tevfik: *Almanca Yazan Türklerde Metinlerarasılık*. Çankaya Üniversitesi Yayınları, Ankara 2006.
- Gadamer, Hans Georg: *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. Mohr, Tübingen 1965.
- Göktürk, Akşit: *Sözün Ötesi. Yazılar*. İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1989.
- Iser, Wolfgang: *Der Akt des Lesens: Theorie ästhetischer Wirkung*. Wilhelm Fink Verlag, München 1990.
- Jauß, Hans Robert: *Literaturgeschichte als Provokation*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1970.
- Kristeva, Julia: "Bachtin, das Wort der Dialog und der Roman." In: Ihwe, Jens (Hrsg.) *Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektiven*. Bd.3. Athenäum, Frankfurt/M 1972. s. 345-375
- Link, Hannelore: *Rezeptionsforschung: Eine Einführung in Methoden und Probleme*. Kohlhammer, Stuttgart, Berlin 1980.
- Rosenau, Marie Pauline: *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*. (Çev.: Tuncay Birkan) Ark, Ankara 1998.
- Zima, Peter V.: *Literarische Ästhetik: Methoden und Modelle der Literaturwissenschaft*. Francke Verlag, Tübingen 1991.